

ПРО ЕТИМОЛОГІЮ ГІДРОНІМІВ
ЧОРНЕ МОРЕ, ДНІПРО ТА ДЕЯКИХ ІНШИХ

У першому номері журналу «Українознавство» за 2016 р. вміщено статтю к. і. н. С. Наливайка «До питання про семантику давніх назв Чорного й Азовського морів» (с. 63 – 70), у якій порушено питання етимології давніх гідронімів. У статті цього ж автора у третьому номері журналу читачам викладено бачення перспектив індоєвропейських топонімічних студій і, зокрема, його тлумачення потамоніма *Дніпро*. Пропонуємо наші міркування з приводу дослідницького інструментарію С. Наливайка у підході до зазначених гідронімів.

Зокрема, у першій статті висловлено сумнів щодо мотивації архаїчної (ще зі скіфських часів) назви *Чорного моря* Πόντος Ἰξείνος (поч. V ст. до н. е.; у перекладі з д.-гр. «негостинне море»: д.-гр. πόντος «море» і Ἰξείνος, ἰξείνος «негостинний») іран. *axsaina* (авест. *axsaēna-*) (варто зауважити, що тут ідеться не про іран., а про д.-іран. **axšaēna-*. – С. В.). Цьому зв'язку, на його погляд, суперечить семантика іран. *axsaina*, яке реалізувало значення «блакитно-зелений», а не «чорний». На підтримку висловленої думки С. Наливайко наводить споріднене осетин. *axin* «темно-сірий», «темно-синій», пропонуючи альтернативну етимологію іран. *axsaina* (точніше – д.-іран. **axšaēna-*. – С. В.) – від д.-іран. *ixša* (*ixšan*) «бик». На підтвердження такого припущення начебто вказує етимон назви *Босфор* (*Боспор*), що в перекладі з д.-гр. означає «брі́д бика» або «коров'ячий брі́д» (д.-гр. Βόσπορος «скотинячий, худоб'ячий (або коров'ячий)

брі́д» [8, т. I, с. 199]), і, за словами автора статті, має паралель в індоарійському *pantha ukshan* «брі́д бика». Отже, підсумовує С. Наливайко, Πόντος Ἰξείνος – це первісно «море (чорного) бика». Крім цього, до гідронімів із внутрішньою формою «бичачий (-а)» автор відносить і низку інших назв, як-от *Дніпро*, *Дністер*, *Кубань* та ін.

На нашу думку, викладені тлумачення С. Наливайка небездоганні.

По-перше, версія про неспіввідносність д.-гр. Ἰξείνος (у назві Πόντος Ἰξείνος) і д.-іран. **axšaēna-* була відома до С. Наливайка. Так, російський дослідник М. Бухарін також вважає, що етимологічному зв'язку д.-гр. Ἰξείνος і д.-іран. **axšaēna-* суперечить відсутність семантики «чорний» і «чорнота» у середніх і новоіранських рефлексах д.-іран. **axšaēna-* [1, с. 330].

По-друге, для етимологічних студій надзвичайно важливо враховувати всі ланки реконструкції праформи і встановлення її змісту – фонетичну, словотвірну і семантичну. На противагу авторові, який зазначає, що «при спробах етимологізації давньої ономастики особливо важливо здійснювати її перевірку на внутрішній зміст, звертати увагу на семантику називання...», вважаємо, що для *лінгвістичних* (курсив мій. – С. В.) висновків про походження слова (власної назви) основну роль відіграє якраз обґрунтування звукової будови лексеми (з'ясування фонетичних закономірностей її розвитку) й визначення її словотвірної моделі. На жаль, С. Наливайко не довів, яким чином д.-іран. **ixša* корелює

з д.-іран. *axšaēna-, а без пояснення причин зміни д.-іран. *u- (*uxša) в *a- (*axšaēna-) пропонується «нова» версія походження гідроніма Πόντος Ἰξείνος необґрунтована.

По-третє, автор знехтував аргументованими етимологіями гідронімів *Дніпро* й *Дністер* [10, в. 4, с. 182–183], відповідно до яких ці назви не мають «бичачої» семантики. Щодо етимології кавказького гідроніма *Кубань*, то походження цієї назви також має свою історію, про яку С. Наливайкові варто було б принаймні пригадати, пропонуючи свою версію. Крім перелічених етимологій згаданого гідроніма П. Кречмера, О. Соболевського [8, т. II, с. 395], варто звернути увагу й на версії Л. Гулієвої («тюрк. *qoban*- «шалена» [2, с. 53]) та О. Трубачова («індоарій. *kuba- «з вигинами» [6, с. 251]).

У статті «До перспектив індоєвропейських ономастичних студій (у контексті тлумачення потамоніма *Дніпро*)» С. Наливайко, аналізуючи відомі на сьогодні етимології гідроніма *Дніпро* та його варіантів *Борисфен* (*Бористен*) і *Славутич*, пропонує своє бачення структури й доонімної семантики цих давніх назв. Щодо потамоніма *Дніпро*, зокрема його д.-гр. (VI ст. до н. е.) форми Δάναπρις, то автор погоджується з попередниками, що в цій назві, як і в споріднених *Дністер*, *Дон*, *Дунай*, слід виокремлювати препозитивну основу, що сягає д.-іран. *dāni- «річка, вода» [8, т. I, с. 518; 3, с. 55–56; 10, в. 5, с. 182]. Шкода лише, що С. Наливайко оминув увагою ті фонетичні процеси, які спричинили зміну д.-іран. *dāni- в назвах *Дніпро*, *Дністер*, *Дунай* (і за посередництвом яких мов вона відбулася [10, в. 5, с. 156–157, 182–183; 7, с. 288]). Стосовно етимології другої основи назви *Дніпро* (Δάναπρις /

Danaper) -πρις / -per автор поділяє думку Ст. Наливайка, який уважав, що вона відбиває семантику «вепр, дикий кабан», «самець», відображену в низці індоєвропейських мов. Справді, ця основа сьогодні не має остаточного тлумачення. Здебільшого її (основу) пов'язують із гідронімом *Ібр* (л. пр. Середнього Дніпра), точніше – з його варіантом *Іпр* [10, в. 5, с. 182; 3, с. 56]. На підтвердження такого припущення С. Наливайко наводить гідронімні паралелі з основами *Вепр*- і *Свин*-. Зауважимо, проте, що не всі назви гідрооб'єктів на *Свин*- треба виводити від зоономена *свиня*. Свого часу В. Шульгач переконливо, на нашу думку, аргументував, що принаймні частину з цих так званих «свинячих» гідронімів (пор., наприклад, укр. *Свиня* в басейні Зх. Бугу, блр. *Свина* в басейні Зх. Двіни, рос. *Свинка* в басейні Оки) можна кваліфікувати на основі псл. *s̥vina зі значенням «кривизна, вигин» < *s̥vinQti [9, с. 275–279].

Характеризуючи іншу архаїчну назву *Дніпра* Βορυσθῆνης (V ст. до н. е.), автор припускає, що вона є фонетико-метатезною формою від Δάναπρις. Однак ця гіпотеза не оригінальна. Її висловив ще В. Петров у праці «Етногенез слов'ян» (К., 1972), вважаючи, що форми Βορυσθῆνης і Δάναπρις є взаємними фонетико-метатезними відповідниками [3, с. 56]. На жаль, у цій версії докладно не проаналізовано причини таких фонетичних змін, а також і цілісної структури гідроніма *Бористен*. На наш погляд, у контексті викладеного заслуговує на увагу думка білоруської дослідниці Р. Козлової, яка етимологізує назву Βορυσθῆνης як д.-гр. форму псл. *Boristěny < *bori stěnyQ, у якому *stěna – «підводна скеля, риф» [4, с. 39–40].

І насамкінець лінгвістично безпідставною видається гіпотеза С. Наливайка про індоарійську етимологію гідронімного варіанта *Славутич* – у зв'язку з лексемою *вуш* «самець», що нібито в слов'янському мовному середовищі видозмінилася у *вит-вут*. Передусім упадає у вічі те, що автор надто вільно поводиться з фонетикою, а звукові зміни, як відомо, ґрунтуються на чітких закономірностях. З приводу етимології гідроніма *Славутич* (давніша форма *Словутич*, відзначена вже в «Слові о полку Ігоревім») цікаву думку висловив, проаналізувавши інші відомі версії, В. Німчук, довівши, що *Словутич* – суфіксальне утворення від *Словута* (*Славута*) – праслов'янська назва *Дніпра* [5, с. 8–9].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бухарин М. Д. Πόντος Ευξεινος, Πόντος Αξεινος и «чернота» Черного моря. Вопрос в истории, история вопроса // Историческая география. Т. 2 / Отв. ред. И. Г. Коновалова. – М., 2014. – С. 330–388.
2. Гулиева Л. Г. Тюркская гидронимия Кубани // Советская тюркология. – 1976. – № 2. – С. 50–56.
3. ЕСЛГНПР – Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О. С. Стрижак. – К.: Наукова думка, 1985. – 253 с.
4. Козлова Р. М. Античная этнонимия Βοράνοι, Ἀβοράκη, βορουσκοι (лингвистический комментарий) // Студії з ономастики та етимології / Відп. ред. В. П. Шульгач. – К., 2014.
5. Німчук В. В. Дніпро-Славута // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах / Відп. ред. В. В. Німчук. – К., 1986.
6. Трубачев О. Н. Indoarica в Северном Причерноморье. – М., 1999.
7. Трубачев О. Н. Этногенез и культура древнейших славян: лингвистические исследования. – Изд. 2-е, доп. – М., 2003.
8. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Т. I–IV. – М., 1964–1973.
9. Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). – К., 1998.
10. ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачева, А. Ф. Журавлева. – М., 1974–2014. – Вып. 1–39.

Святослав ВЕРБИЧ

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу ономастики Інституту
української мови НАН України